

Οι Ευαγγελικοί στην Ελλάδα

του Ιωάννη Ο. Ιατρίδη

ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΤΡΙΠΤΙΚΗ πλειοψηφία των Ελλήνων των οποίων η εθνική αυτοσυνειδησία είναι πλήρως συνώνυμη με την Ανατολική Ορθόδοξη πίστη η ύπαρξη στους κόλπους τους θρησκευτικών μειονοτήτων, που ανέρχονται στο σύνολό τους σε λιγότερο από το 3% του πληθυσμού, δύσκολα θα θεωρούνταν λόγος σοβαρής ανησυχίας. Για να είμαστε ακριβείς, κατά περιόδους οι μουσουλμάνοι της ελληνικής Θράκης θεωρούνται όργανο μιας επιθετικής Τουρκίας, ενώ ο ελληνικός Καθολικός κλήρος θα μπορούσε να κατηγορηθεί ότι εξυπηρετεί τους παγκόσμιους σκοπούς του Βατικανού. Ωστόσο και στις δύο αυτές περιπτώσεις αυτό που θεωρείται πως αποτελεί εθνική απειλή είναι το ξένο αφεντικό μάλλον παρά ο Έλληνας πελάτης. Μετά την ουσιαστική εξολόθρευση των Ελλήνων Εβραίων, οι υπόλοιπες θρησκευτικές κοινότητες της χώρας είναι πολύ μικρές, απομονωμένες κι ασήμαντες για να ενοχλήσουν το γενικό πληθυσμό. Μάλιστα, αν δεν υπήρχε η αποφασιστικότητα της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας να ξεριζώσει την «αίρεση» και τον «προσηλυτισμό», η θρησκευτική ελευθερία δεν θα αποτελούσε ζήτημα στην Ελλάδα. Όμως η επικρατούσα επιρροή της Ορθόδοξης Εκκλησίας (επίσημα, της Εκκλησίας της Ελλάδος) πάνω στους κρατικούς θεσμούς και την κοινωνία συχνά υποβιβάζει τις θρησκευτικές μειονότητες στην κατάσταση πολιτών δεύτερης κατηγορίας ή και χειρότερα. Και παρότι οι Διαμαρτυρόμενοι της Ελλάδας δεν αποτελούν τον κύριο στόχο της μισαλλοδοξίας, ωστόσο αισθάνονται τα αποτελέσματά της, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, λόγω της διαδεδομένης άγνοιας και σύγχυσης που υπάρχει σχετικά με την ταυτότητα και τις πεποιθήσεις τους. Όπως το εξέφρασε ένας ξένος Διαμαρτυρόμενος επίσημος, «η θρησκευτική ελευθερία στην Ελλάδα φαίνεται να υπάρχει στη θεωρία μάλλον παρά στην πράξη».¹

Στις 23 Σεπτεμβρίου 1983 ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος εγκαινίασε μια νέα «αντιαιρετική εκστρατεία» με εγκύκλιο που απέστειλε σε όλες τις Ορθόδοξες ενορίες και στις ένοπλες δυνάμεις της χώρας, προειδοποιώντας για «προκλητική δραστηριότητα προσηλυτισμού από πράκτορες πολυεθνικών και προτεσταντικών οργανώσεων, εταιρείες και ανατολικές θρησκείες». Κατονομάζοντας πρώτους τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, η εγκύκλιος περιλάμβανε ανάμεσα «στις αιρέσεις προτεσταντικής προέλευσης» τους ακόλουθους: «Αντβεντιστές, Βαπτιστές, Μεθοδιστές, Πεντηκοστιανούς, Εκκλησίες Ελεύθερων Ευαγγελικών, Πρεσβυτεριανούς κλπ.». Στον κατάλογο υπήρχαν επίσης «τελετές μύησης όλων των ειδών, οργανώσεις, ειδικά Ινδουιστικής προέλευσης, παραψυχολογία, μέντιουμ και μαγεία». Εντός επτά ημερών από την ημερομηνία λήψης της εγκυκλίου οι αποδέκτες θα έπρεπε να υποβάλουν στο γραφείο του Αρχιεπισκόπου πληροφορίες για όλες τις παρόμοιες ομάδες «καθώς επίσης και για το πώς αντιμετωπίζουν το πρόβλημα».² Έτσι, στα μάτια των ανώτατων Ορθόδοξων αρχών οι παγκόσμια αναγνωρισμένες Διαμαρτυρόμενες Εκκλησίες συγκαταλέχθηκαν με τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, τους Χάρε Κρίσνα, τη μαγεία και την παραψυχολογία, και οι τοπικοί ιερείς και οι ομάδες υποστήρι-

¹ Στρατηγός, Sir Arthur F. Smith, Πρόεδρος, της Ευαγγελικής Ένωσης, Λονδίνο, επιστολή 18 Σεπτεμβρίου 1963, προς N.J.A. Cheetham, Νότιο Τμήμα, Υπουργείο Εξωτερικών. Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών Ην. Βασιλείου, 169099, CE1781/6.

² *Εκκλησιαστική Αλήθεια* Ζ (τεύχ. 168), 1 Οκτωβρίου 1983.

ξής τους, καθώς επίσης και οι στρατιωτικοί της χώρας, υποκινούνταν να προβούν σε ενέργειες εναντίον όλων αυτών. Όπως φαίνεται καθαρά από την εγκύκλιο, ένα από τα πιο επίμαχα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες Διαμαρτυρόμενοι των κύριων Διαμαρτυρόμενων Εκκλησιών είναι η άρνηση της Ορθόδοξης ιεραρχίας, άσχετα ακόμα κι από δικαστικές αποφάσεις, να τους αναγνωρίσουν ως μέλη ιστορικών, παγκοσμίως γνωστών χριστιανικών εκκλησιών. Αν ο επικεφαλής της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας μπορεί με μια μονοκονδυλιά να ακυρώσει την Προτεσταντική Μεταρρύθμιση, δεν είναι διόλου παράδοξο που ο κατώτερος κλήρος και οι δημόσιοι υπάλληλοι σπεύδουν να τον ακολουθήσουν σε αυτό.

Μάλιστα, ενθαρρυνμένοι από τους ανωτέρους τους, αλλά επίσης δρώντας με δική τους πρωτοβουλία, εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι συχνά υποβάλλουν μηνύσεις ενώπιον των δικαστηρίων κατά μη ορθοδόξων ομάδων, τις δραστηριότητες των οποίων βρίσκουν ενοχλητικές. Έτσι, το Ιούλιο του 1984 ο Μητροπολίτης Καβάλας απαίτησε από την αστυνομία να εμποδίσει τη συνέχιση των συγκεντρώσεων της οργάνωσης «Ελληνική Ιεραποστολική Ένωση», που είχε ανεβάσει στη σκηνή στην πλατεία της πόλης μια μουσική παράσταση με τον τίτλο «Ελευθερία και Χαρά». Σύμφωνα με την έκθεση του Μητροπολίτη προς τις δικαστικές αρχές, «η μελέτη του έντυπου υλικού (που είχε διανεμηθεί) και οι μέθοδοι δράσης (της ομάδας) οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ένα προτεσταντικό παρακλάδι, που ενεργεί έντονο προσηλυτισμό σε βάρος της ελληνικής κοινωνίας».³

Συχνά η βαθύτερη ρίζα του προβλήματος φαίνεται να είναι η επιθυμία των Ορθοδόξων ιεραρχών να ελκύσουν την προσοχή προς το πρόσωπό τους ως υπέρμαχων του έθνους έναντι των ξένων επιρροών. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή στην οποία είχαν εμπλακεί οι Ευαγγελικοί της Κατερίνης, οι δυσκολίες των οποίων με τις αρχές κατά τη δεκαετία του 1960 είχαν ελκύσει την προσοχή της βρετανικής κυβέρνησης, επειδή ο ποιμένας που δεχόταν την επίθεση ήταν Ελληνοκύπριος και κατ' επέκταση Βρετανός υπήκοος. Σύμφωνα με το Βρετανό διπλωμάτη που εξέτασε το ζήτημα, οι Ευαγγελικοί της Κατερίνης ήταν μια πρότυπη κοινότητα «τόσο καλά οργανωμένη κοινωνικά, και η συνοχή που υπήρχε ανάμεσα τους τόσο ισχυρή, ώστε σπάνια να γίνεται γνωστό ότι κάποιο από τα μέλη της έχει καταστεί δημόσιο βάρος –παρεκτός μέσα στην ίδια την κοινότητά του– λόγω ασθένειας, φτώχειας ή ανεργίας». Ωστόσο η επιτυχία της εκκλησίας να προσελκύει μέλη είχε εξεγείρει την εχθρότητα του τοπικού Ορθοδόξου ιεράρχη ο οποίος, «εκτός από άλλους υπολογισμούς (ο μητροπολίτης είναι πρόσωπο που αρέσκεται στο να ελκύει την προσοχή, μια ισχυρή και εξαιρετικά φιλόδοξη προσωπικότητα, πρόθυμος να υπερασπιστεί οποιοδήποτε σκοπό που θα ενίσχυε τη δημόσια εικόνα του), για λόγους πολιτικής ο Μητροπολίτης Βαρνάβας πολύ εύλογα θεώρησε καθήκον του να καταπολεμήσει την πρόκληση της Ευαγγελικής Εκκλησίας». Κατά συνέπεια, αφού φρόντισε να απαλλοτριώσουν οι πολιτικές αρχές το μικρό πάρκο της Ευαγγελικής κοινότητας, ο Μητροπολίτης κατηγορήσε τον ποιμένα για προσηλυτισμό, πετυχαίνοντας τον χαρακτηρισμό του ως «ανεπιθύμητου», επισπεύδοντας με τον τρόπο αυτό την απέλασή του από τη χώρα. Η έκθεση της αστυνομίας, που υποβλήθηκε με την υποκίνηση του Μητροπολίτη, συμπεριλάμβανε την κατηγορία ότι ο ποιμένας είχε λάβει

³ Μητροπόλεις Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου, Αριθ. 813, 13 Ιουλίου 1984, αναφορά του Μητροπολίτου Προκοπίου προς το Γενικό Εισαγγελέα Καβάλας.

«σημαντικά χρηματικά ποσά από το Βρετανικό Προξενείο στη Θεσσαλονίκη, χωρίς να αποκλείεται η χρήση τους για κάποιον άλλο σκοπό...».⁴

Το πρόβλημα που δημιουργείται από τη στάση της Ορθόδοξης ιεραρχίας και των ελαστικών δημόσιων αρχών είναι πολύ πιο σοβαρό συγκρινόμενο με το μέγεθος των θρησκευτικών κοινοτήτων που επηρεάζονται. Ως το μόνο Ανατολικό Ορθόδοξο μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ελλάδα δεν μπορεί να συνεχίζει να αγνοεί με ατιμωρησία το διεθνή έλεγχο και τις αυξανόμενες κατηγορίες ότι δεν παρέχει επαρκή προστασία στις θρησκευτικές της μειονότητες. Η πλήρης ενσωμάτωση στην κατεξοχήν κοσμική και πολυπολιτισμική δυτικοευρωπαϊκή κοινότητα απαιτεί την εγκατάλειψη των ξεπερασμένων σοβινιστικών πρακτικών που δεν εξυπηρετούν κάποιο χρήσιμο σκοπό και που αποξενώνουν τους εταίρους της Ελλάδας. Τα ψηφίσματα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (αναφορικά με τη συμπεριφορά απέναντι στους Μάρτυρες του Ιεχωβά) έχουν ήδη θέσει την Ελλάδα υπό προειδοποίηση για το ότι οι προσπάθειές της στο ζήτημα της θρησκευτικής ελευθερίας υπολείπονται των απαιτήσεων της κοινότητας.⁵

Επιπλέον, παρ' όλη την πρακτική της σημασία, η συμμόρφωση με τις διεθνείς συμβάσεις δεν είναι το μοναδικό ζητούμενο. Η θρησκευτική μισαλλοδοξία στην περίπτωση αυτή αποκαλύπτει αυθαίρετες και οπισθοδρομικές εικόνες περί εθνικής ταυτότητας και πατριωτισμού και υπονομεύει το σεβασμό για τα θεμελιώδη δικαιώματα όλων των Ελλήνων πολιτών, άσχετα από τους θρησκευτικούς τους δεσμούς. Η βασική ερώτηση είναι η ακόλουθη: ποιος αποφασίζει το τι ορίζει την ελληνικότητα, και με ποια κριτήρια; Μπορεί ένας μη Ορθόδοξος πολίτης της Ελλάδας που αισθάνεται και συμπεριφέρεται ως Έλληνας να αναμένει ότι θα αντιμετωπίζεται από τις αρχές της χώρας του ως Έλληνας με πλήρη δικαιώματα;

Το παρόν δοκίμιο ασχολείται κυρίως με τους Έλληνες Ευαγγελικούς. Οι άλλες Διαμαρτυρόμενες ομάδες, καθώς κι οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, αναφέρονται μόνο ευκαιριακά, όταν οι εμπειρίες τους στην Ελλάδα εγείρουν ερωτήματα ευρύτερης σημασίας. Θα πρέπει επίσης να υπογραμμιστεί ότι το ζήτημα της θρησκευτικής ελευθερίας στην Ελλάδα μοιάζει με κινούμενο στόχο. Παρά τον αριθμό των δικαστικών αποφάσεων, η επίδραση των σχετικών διατάξεων του Συντάγματος του 1975 παραμένει ασαφής. Παρομοίως, η ουσιαστική επίδραση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου πάνω στο ελληνικό σύστημα παραμένει επί του παρόντος άδηλη.⁶

⁴ Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών Ηνωμένου Βασιλείου, 169099, έγγραφα CE1781/4, CE1781/6, CE1781/11. Στην έκθεση της η Βρετανική Πρεσβεία στην Αθήνα απέρριψε ως «εντελώς ανόητο» τον ισχυρισμό για το ότι ο ποιμένας της Κατερίνης είχε λάβει χρήματα από το Προξενείο της Θεσσαλονίκης και κατέληγε «... είναι σχεδόν βέβαιο πως το κλειδί της υπόθεσης είναι ότι (ο ποιμένας) υπήρξε πολύ δραστήριος στη έλκυση υποστήριξης για το ποίμνιό του και ότι για το λόγο αυτό (ή, βέβαια, πιθανόν για κάποια άλλη αιτία) ήρθε σε σύγκρουση με την τοπική Ορθόδοξη ιεραρχία ...» Murray προς Dodson, 28 Αυγούστου 1963, CE1781/6.

⁵ Στέφανος Σταύρος, «Ο προσηλυτισμός και το δικαίωμα στη θρησκευτική ελευθερία», *Ποινικά Χρονικά*, Οκτώβριος 1993, 964-77. Στέφανος Σταύρος, «Η Νομική θέση των μειονοτήτων στην Ελλάδα σήμερα: η επάρκεια της προστασίας τους υπό το φως των σύγχρονων αντιλήψεων περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων», εργασία που παρουσιάστηκε σε συμπόσιο της Ένωσης Σύγχρονων Ελληνικών Σπουδών, San Francisco, 30 Οκτωβρίου-1 Νοεμβρίου 1993.

⁶ Σταύρος, «Ο προσηλυτισμός». Σε ορισμένες υποθέσεις, κατόπιν ακροάσεων από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ένας «φιλικός διακανονισμός» επιτεύχθηκε ανάμεσα στους Έλληνες Ευαγγελικούς ως μηνυτές και τις ελληνικές κρατικές αρχές. Βλ., για παράδειγμα, τις περιπτώσεις του

Αρχές, πρωτοπόροι, αντιξοότητες

Η ιστορία των Ελλήνων Ευαγγελικών, οι απαρχές της οποίας συμπίπτουν με την απελευθέρωση του έθνους από την οθωμανική κυριαρχία, είναι μια ιστορία έντονων αντιθέσεων και αντιφάσεων, μια ιστορία περιστασιακής αποδοχής των ατόμων και πλήρους απόρριψης της θρησκευτικής τους κοινότητας. Όταν ήταν παιδί στην Κρήτη, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο χαρισματικός πολιτικός που κυριάρχησε στην ελληνική πολιτική ζωή κατά το πρώτο τρίτο του εικοστού αιώνα, ήταν τακτικός συνδρομητής της *Εφημερίδος των Παίδων*, που εκδιδόταν από τον πρώτο διαπρεπή Έλληνα Ευαγγελικό, τον Μιχαήλ Καλοποθάκη, προστατευόμενο του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και εκδότη του περιοδικού *Αστήρ της Ανατολής*. Αλλά η εκκλησία την οποία ανέγειρε στην Αθήνα ο Καλοποθάκης, και στην οποία κήρυξε επί σαράντα χρόνια (1871-1911), υπήρξε τακτικός στόχος λιθοβολισμών και θορυβώδους παρενόχλησης, ενώ απειλήθηκε και η ίδια η σωματική του ακεραιότητα. Το 1895, όταν το εκκλησίασμά του τοποθέτησε στην πρόσοψη της εκκλησίας την πινακίδα «Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία», ο Μητροπολίτης Αθηνών απαίτησε από την αστυνομία την αφαίρεση της λέξης «ελληνική» με την αιτιολογία ότι αποτελούσε προσηλυτισμό και πιθανή εξαπάτηση των ανυποψίαστων περαστικών.⁷

Ο διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων στην αποφασιστική μάχη του Σκρα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, συνταγματάρχης (κατόπιν στρατηγός) Αθανάσιος Κυριακού, ήταν διακεκριμένος και ευσεβής Ευαγγελικός. Παρασημοφορήθηκε από την Ελλάδα, τη Βρετανία και τη Γαλλία και η ταφή του έγινε με μεγάλες τιμές στο περίβλεπτο Πρώτο Νεκροταφείο των Αθηνών.⁸ Αλλά όταν κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου σκοτώθηκε ένας στρατιώτης που είχε λάβει μέρος στην εκστρατεία του Γράμμου εναντίον των κομμουνιστών στασιαστών, ο Μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως δεν επέτρεψε την ταφή του στο δημόσιο νεκροταφείο επειδή ήταν Ευαγγελικός. Αφού το ζήτημα πήρε αρκετή δημοσιότητα, κατόρθωσαν τελικά να εναποθέσουν το σώμα του νέου σε μian απόμακρη γωνιά του νεκροταφείου μακριά από τους άλλους τάφους.⁹ Κι αυτό συνέβαινε σε καιρούς που οι προτεσταντικές εκκλησίες σε όλη την επικράτεια των Ηνωμένων Πολιτειών συνέλεξαν εκατομμύρια δολάρια για την ανοικοδόμηση 1.000 ελληνορθόδοξων ναών που είχαν υποστεί ζημιές ή είχαν καταστραφεί εξαιτίας των βιαιοτήτων της δεκαετίας του 1940, καθώς και για την παροχή υφάσματος για τα άμφια των ιερέων και τροφή για το ποίμνιό τους, ενώ οι Ορθόδοξες αρχές στην Έδεσσα δεν επέτρεπαν σε ένα πολύ μικρό Ευαγγελικό εκκλησίασμα να κάνει χρήση της μικρής εκκλησίας που είχε κτίσει.¹⁰ Τέλος, ενώ η διεθνής κοινότητα, με την επίσημη συμμετοχή της Ελλάδας, πασχίζει να καθιερώσει πρότυπα για την προστασία των ατομικών ανθρώπινων δικαιωμάτων παντού, και ιδιαίτερα στον τομέα της θρησκευτικής ελευθε-

Χαρίλαου Πολύζου, αριθ. 13271/87, που αποφασίστηκε από την Επιτροπή στις 13 Μαΐου 1988, και του Αργύρη Ιορδάνογλου, αριθ. 13270/87, που αποφασίστηκε από την Επιτροπή στις 18 Δεκεμβρίου 1987.

⁷ Μ. Β. Κυριακάκης, *Πρωτοπορία και πρωτοπόροι* (Αθήνα, 1985), 19.

⁸ Κυριακάκης, 38.

⁹ *Διατί καταπιέζεται η Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία* (Αθήνα, 1954), 61-2. Στην Ελλάδα τα νεκροταφεία ανήκουν στις τοπικές πολιτικές αρχές και δεν είναι κτήμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

¹⁰ *Διατί καταπιέζεται*, 13-14, για την υπόθεση Μυλοτόπου. Το επίσημο όργανο της Ορθόδοξης Εκκλησίας που δημοσίευσε την εγκύκλιο του Αρχιεπισκόπου που αναφέρθηκε παραπάνω εξέφρασε τη βαθιά του ευγνωμοσύνη προς το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών για «το πολύ μεγάλο ποσό χρημάτων» που δωρίστηκε στην Εκκλησία της Ελλάδος, *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, Ζ, Αριθ. 169, 16 Οκτωβρίου 1983.

ρίας, υπάρχουν σήμερα Έλληνες δικαστές που αποφαινόμενοι πως το να υποσχεθεί κανείς σε ένα πρόσωπο μια θέση ανάμεσα στους εκλεκτούς του Θεού μετά θάνατον αποτελεί προσπάθεια προσηλυτισμού «με ψευδείς και απατηλούς τρόπους» και συνεπώς είναι παράνομη.¹¹

Η γένεση του ελληνικού ευαγγελικού κινήματος κατά τις πρώτες δεκαετίες του δέκατου ένατου αιώνα συνέβη ανεξάρτητα, αλλά σχεδόν ταυτόχρονα, στην ηπειρωτική Ελλάδα και στις ελληνικές κοινότητες τις διάσπαρτες σε όλη την έκταση της Μικράς Ασίας και του Πόντου. Ειδικά στη Μικρά Ασία υπήρξε το πολύ μέτριο υποπροϊόν ενός φιλόδοξου, αν όχι αφελούς σχεδίου των αμερικανικών και βρετανικών ιεραποστολικών εταιρειών να φέρουν το Χριστιανισμό στις μωαμεθανικές μάζες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτό θα επιτυγχανόταν μέσω της «αφύπνισης» και της αποκατάστασης της ελληνορθόδοξης πίστης στην αρχική της «καθαρότητα και ζωντάνια», αφού η επίδραση των οπαδών της θα απλωνόταν στο μωαμεθανικό κόσμο, ακόμα κι όταν αυτοί παρέμεναν κάτω από οθωμανική υποτέλεια.¹² Αντί να κάνουν προσήλυτους στον προτεσταντισμό, οι Δυτικοί αυτοί ιεραπόστολοι έλπιζαν να αναμορφώσουν, να φωτίσουν και να ενδυναμώσουν την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία, πείθοντας τα μέλη της να εγκαταλείψουν την τυπολατρία, το μυστικισμό και τη λατρεία των εικόνων υπέρ μιας ατομικής χριστιανικής πίστης βασιζόμενης αποκλειστικά στο μήνυμα του Ευαγγελίου. Η επίτευξη της ατομικής σωτηρίας θα γινόταν μέσω της προσωπικής επικοινωνίας με το Δημιουργό, με την κατανόηση και αποδοχή του Ευαγγελίου ως εντολής του Θεού παραδομένης στον άνθρωπο απλά κι άμεσα, μέσω του Χριστού και των αποστόλων του.

Αλλά μια τέτοια αναμόρφωση και αλλαγή προσανατολισμού απαιτούσε ένα ορισμένο επίπεδο αλφαριθμητισμού και διαθεσιμότητα του Ευαγγελίου σε κατανοητά ελληνικά. Συνεπώς οι ιεραπόστολοι συνδύαζαν την παραδοσιακή φιλανθρωπία με την εκπαίδευση στα βασικά, ανάγνωση, γραφή, αριθμητική (έτσι ώστε το άτομο να μπορεί να διαβάσει και να σκεφτεί για τον εαυτό του), καθώς και τη μετάφραση και διανομή της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης. Χρησιμοποιώντας το κοσμοπολιτικό λιμάνι της Σμύρνης ως κύρια βάση των δραστηριοτήτων τους, όπου ίδρυσαν ορισμένα από τα καλύτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Εγγύς Ανατολής, οι ιεραπόστολοι απλώθηκαν σε όλη την έκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ιδρύοντας σχολεία, ορφανοτροφεία, σταθμούς παροχής βοήθειας, εκπαιδεύοντας και πιστοποιώντας δασκάλους ελληνικών, και διανέμοντας ελληνικές εκδόσεις της Βίβλου. Παρότι δίδασκαν τη Βίβλο, θεωρούσαν την αποστολή τους αποστολή διαφώτισης, όχι μεταστροφής στον προτεσταντισμό. Πίστευαν πως βοηθούσαν τους αδελφούς τους χριστιανούς να ανακαλύψουν ξανά και να επιστρέψουν σε αυτό που οι ίδιοι θεωρούσαν πως είναι η πραγματική σημασία του χριστιανισμού, όπως ορίζεται από το Χριστό και καταγράφεται από τους αποστόλους του.

Συχνά οι απόφοιτοι των ιεραποστολικών σχολείων προσκαλούνταν από ελληνικές πόλεις και χωριά απομακρυσμένων περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που δεν είχαν ποτέ δει ξένο ιεραπόστολο, να έρθουν και να λειτουργήσουν κάποιο ελληνικό σχολείο. Οι περισσότεροι από αυτούς τους νέους δασκάλους απλά και μόνο δίδασκαν τα βασικά και τίποτε άλλο. Λίγοι από αυτούς έγιναν κήρυκες όχι μιας «ξένης» θρησκείας, αλλά μιας προσωπικής χριστιανικής

¹¹ Ανδρέας Ν. Λοβέρδος, «Προσηλυτισμός: μια ελληνική αποκλειστικότητα», *Ελευθεροτυπία*, 20 Δεκεμβρίου 1992. Βλ. επίσης του ίδιου *Προσηλυτισμός. Για την αντισυνταγματικότητα της σχετικής με τον προσηλυτισμό ποινικής νομοθεσίας* (Αθήνα, 1986).

¹² Γεράσιμος Αυγουστίνος, “‘Enlightened’ Christians and the ‘Oriental’ Churches: Protestant Missions to the Greeks in Asia Minor, 1820-1860”, *Journal of Modern Greek Studies* IV (1986) 130.

πίστης βασιζόμενης στη Βίβλο και ειδικά στην Καινή Διαθήκη. Δεν αντιλαμβάνονταν την όποια αλλαγή στην ταυτότητά τους ως Ελλήνων να οφείλεται στο ότι κατανοούσαν τη χριστιανική πίστη κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο. Επιπλέον, η λειτουργία τους ως «ευαγγελιστών» ήταν συχνά απρογραμματιστή.

Έτσι, στα τέλη της δεκαετίας του 1870, το χωριό Σεμέν, κοντά στον Εύξεινο Πόντο, που αποτελούνταν από περίπου 140 οικογένειες, προσέλαβε ένα δάσκαλο (τον Ιωάννη Βαλαβάνη) για το δημοτικό του σχολείο. Λίγο καιρό μετά την άφιξή του οι χωριανοί είδαν το δάσκαλο να τρώει αβγά και βούτυρο σε μέρα νηστείας. Το ζήτημα αναφέρθηκε στην Επιτροπή του Σχολείου, που όρισε δύο από τα μέλη της να διερευνήσουν το ζήτημα και να υποδείξουν τη δέουσα τιμωρία. Όταν του ζητήθηκε να εξηγήσει τη συμπεριφορά του, ο δάσκαλος παρουσίασε ένα αντίτυπο της Καινής Διαθήκης στα ελληνικά και διάβασε φωναχτά από την Πρώτη προς Κορινθίους επιστολή, 8:8, «Δεν είναι οι τροφές που θα καθορίσουν τη θέση μας απέναντι στο Θεό. Ούτε αν δε φάμε κάποια απ' αυτές χάνουμε κάτι ούτε αν φάμε αποκτάμε κάτι παραπάνω». Και από το Κατά Ματθαίον, 15:11, «Τον άνθρωπο δεν τον κάνει ακάθαρτο ό,τι μπαίνει στο στόμα, αλλά ό,τι βγαίνει από το στόμα, αυτό κάνει τον άνθρωπο ακάθαρτο».

Οι αγράμματοι αλλά ευσεβείς χωρικοί παραδέχθηκαν πως αυτή ήταν η πρώτη φορά στη ζωή τους που πραγματικά κατανόησαν ένα απόσπασμα από τη Βίβλο. Προσκάλεσαν το δάσκαλο να τους διαβάσει και να τους εξηγή τις γραφές σε τακτικές συγκεντρώσεις. Το 1887, παρά τις έντονες αντιρρήσεις των τοπικών Ορθόδοξων ιερέων και ορισμένων χωριανών, χτίστηκε μια Ευαγγελική αίθουσα συνάξεων, που χρησίμευε επίσης ως μονοτάξιο δημοτικό σχολείο για τα παιδιά του εκκλησιάσματος. Ένας νέος δάσκαλος, με πιο σοβαρή θρησκευτική εκπαίδευση, ο Γεώργιος Λεμονόπουλος, ήρθε να εργαστεί ως δάσκαλος και ποιμένας. Το 1917, με την τραγωδία που επέφερε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, όταν οι τουρκικές αρχές κατέστρεψαν το χωριό, περίπου πενήντα έως εξήντα οικογένειες Ευαγγελικών μετακόμισαν στην κοντινή πόλη Κοτύωρα (Ορντού), όπου υπήρχε Ευαγγελική κοινότητα από το 1880.¹³ Παρότι ακριβείς αριθμοί δεν υπάρχουν, κατά το χρόνο της «Μεγάλης Καταστροφής», την ήττα των ελληνικών στρατευμάτων στη Μικρά Ασία το 1922, και την επακόλουθη ανταλλαγή πληθυσμών, υπολογίζεται ότι υπήρχαν περίπου τριάντα έως σαράντα ελληνικές Ευαγγελικές εκκλησίες, και πολύ περισσότερες οικογένειες ή ομάδες, σε όλη την έκταση της Μικράς Ασίας.¹⁴

Περιτεύει να ειπωθεί ότι οι Ευαγγελικοί της Μικράς Ασίας που διέσχισαν το Αιγαίο ψάχνοντας για καινούργια πατρίδα ήταν από αριθμητική άποψη ένα ασήμαντο τμήμα των Ελλήνων προσφύγων. Παρά τον πνευματικό τους χωρισμό από την Ορθόδοξη Εκκλησία και την εχθρότητα την οποία συχνά αντιμετώπιζαν ως αποτέλεσμα, θεωρούσαν τους εαυτούς τους ακραιφνείς Έλληνες, συμμεριζόμενοι τις βαριές συμφορές των ομοεθνών τους. Δεν θεώρησαν τους εαυτούς τους οπαδούς ενός διεθνούς Προτεσταντικού κινήματος και δεν επιζήτησαν προνομιακή αντιμετώπιση από τις κατά κύριο λόγο προτεσταντικές οργανώσεις περίθαλψης των προσφύγων που δραστηριοποιούνταν τότε στην Ελλάδα. Η μοναδική τους έκκληση προς τις ελληνικές αρχές ήταν να τους δοθεί η άδεια να επανεγκατασταθούν μαζί, ως θρησκευτικές κοινότητες, αλλά αυτό έγινε σε πολύ λίγες περιπτώσεις. Εκτός από τα περίχωρα των Αθηνών, όπου πολλοί προσπάθησαν να αρχίσουν ξανά τη ζωή τους, άλλοι πήγαν στη Θεσσαλονίκη (όπου μια μικρή Ευαγγελική ομάδα συναθροιζόταν από το 1865), στη Λάρισα, το Βόλο, την Κατερίνη, την Έδεσ-

¹³ Ιωάννης Αγαπίδης, *Ελληνικά ευαγγελικά κοινότητες του Πόντου* (Θεσσαλονίκη, 1948), 9-17.

¹⁴ Αγαπίδης, 5.

σα, τη Βέροια, την Κομοτηνή, τα Ιωάννινα, την Αλεξανδρούπολη. Άλλοι κατευθύνθηκαν προς τα νησιά, την Κέρκυρα, την Κρήτη, την Άνδρο, όπου ενώθηκαν με άλλες μικρές ομάδες Ευαγγελικών. Στις νέες τους κατοικίες δημιούργησαν αυτοσυντηρούμενες, αυτοδιοικούμενες εκκλησίες, που υφίστανται μέχρι και σήμερα.

Οι εμπειρίες των Ευαγγελικών που προέρχονταν από την ηπειρωτική Ελλάδα ήταν βασικά παρόμοιες, με μια αξιοσημείωτη διαφορά, ότι ορισμένοι από τους ηγέτες τους ήταν μορφωμένοι και διαπρεπείς Αθηναίοι. Η παλαιότερη και πιο γνωστή από τις ελληνικές Ευαγγελικές εκκλησίες ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1858 από τον Μιχαήλ Καλοποθάκη (1825-1911), ιδρυτή και για πολλά χρόνια εκδότη του *Αστέρος της Ανατολής*, του κυριότερου Ευαγγελικού περιοδικού, η έκδοση του οποίου συνεχίζεται μέχρι σήμερα και αποτελεί πολύτιμο χρονικό της ιστορίας των Ελλήνων Ευαγγελικών.

Γεννημένος στη Μάνη, στο οικογενειακό περιβάλλον του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ο Καλοποθάκης φοίτησε στο δημοτικό σχολείο της Αρεόπολης (που ιδρύθηκε από τους Αμερικανούς ιεραποστόλους G. W. Leyburn και Samuel Houston) και ανέπτυξε σοβαρό ενδιαφέρον για τη Βίβλο. Αποφοίτησε από γυμνάσιο των Αθηνών και έλαβε πτυχίο ιατρικής το 1853 από το εκεί πανεπιστήμιο. Μετά από σύντομη υπηρεσία ως στρατιωτικός γιατρός, ταξίδεψε στη Νέα Υόρκη, φοίτησε στο Πανεπιστήμιο Columbia και αποφοίτησε από το Union Theological Seminary. Επιστρέφοντας στην Αθήνα, αποφάσισε να αφιερώσει τον εαυτό του στο ευαγγελικό έργο. Το σύνθημά του ήταν: «Το έθνος χρειάζεται πνευματική αναμόρφωση και η αναμόρφωση αυτή θα πρέπει να βασίζεται αποκλειστικά στη Βίβλο».¹⁵ Μετά την επανάσταση της Κρήτης του 1866-1869 ταξίδεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες για μία ακόμα φορά, για την υπεράσπιση των σκοπών του Ελληνισμού.

Ενόσω ήταν ακόμα φοιτητής της ιατρικής, ο Καλοποθάκης είχε προσελκυστεί στη διακονία του ευαγγελίου από τις διώξεις ενώπιον διαφόρων ελληνικών δικαστηρίων και την καταδίκη με την κατηγορία της αίρεσης του διακεκριμένου Αμερικανού ιεραπόστολου και φιλέλληνα από τη Μασσαχουσέτη Ιωνά Κιγκ (1792-1869), τον οποίο ο Καλοποθάκης είχε γνωρίσει και είχε θαυμάσει. Όπως ο ίδιος δήλωνε αργότερα, μπήκε στο δικαστήριο ως ευσεβής Ορθόδοξος αλλά βγήκε ως Ευαγγελικός Διαμαρτυρόμενος.¹⁶ Ο φίλος του Καποδίστρια και άλλων Ελλήνων ηγετών Ιωνάς Κιγκ, αρχικά καλοδεχούμενος θερμά από τις ελληνικές αρχές κατά τα τελευταία χρόνια του πολέμου της ανεξαρτησίας, υπηρέτησε για κάποιο χρονικό διάστημα ως σύμβουλος της ελληνικής κυβέρνησης σε εκπαιδευτικά θέματα. Ίδρυσε το Ευαγγελικό Γυμνάσιο (1831), το πρώτο γυμνάσιο των Αθηνών, όπου φοίτησαν τέκνα πολλών επιφανών ελληνικών οικογενειών. Το 1827 είχε παρακινήσει Αμερικανούς ηγέτες και φιланθρώπους να ιδρύσουν στη Μάνη ή στη Σπάρτη ένα κολέγιο της ποιότητας του αγαπημένου του Amherst College της Μασσαχουσέτης, και αργότερα εκδήλωσε την επιθυμία να ιδρύσει ιδιωτικό πανεπιστήμιο στην Αθήνα. Την περίοδο 1851-1858 διετέλεσε Αμερικανός πρόξενος στην ελληνική πρωτεύουσα.¹⁷ Αλλά, παρ'όλο το έργο του στην εκπαίδευση και τη φιλανθρωπία, ο Κιγκ ενδιαφερόταν πρωτίστως για τη διάδοση του μηνύματος της Βίβλου. Προτού περάσει πολύς καιρός, τα κηρύγματά του, τα θρησκευτικά του άρθρα και το έργο του για τη διάδοση της Βίβλου διέγειραν την οργή των Ορθόδοξων αρχών, που τον κατηγορήσαν για προσβολή του προσώπου της Παρθένου Μαρίας και

¹⁵ Κυριακάκης, 11-15.

¹⁶ *Περίληπτική Ιστορία της Ευαγγελικής Εκκλησίας της Ελλάδος* (Αθήνα) 2.

¹⁷ Γεώργιος Δ. Δράγας, *Ιωνάς Κιγκ* (Αθήνα, 1972), 65, 92.

για άλλα αδικήματα. Στον τύπο κατηγορήθηκε ότι πρωτοστατούσε σε όργια.¹⁸ Το 1854 καταδικάστηκε για αίρεση, αφορίστηκε και διατάχθηκε η απέλασή του, παρά τις έντονες διαμαρτυρίες της αμερικανικής κυβέρνησης. Παρότι το ένταλμα της απέλασής του ανακλήθηκε από τον βασιλιά Όθωνα, έφυγε για το εξωτερικό για ορισμένα χρόνια, αλλά επέστρεψε στην Αθήνα όπου και πέθανε μετά από δύο χρόνια.¹⁹

Παρά τις έντονες θρησκευτικές του δραστηριότητες, ο Κιγκ δεν επιθυμούσε να ιδρύσει επίσημη εκκλησία. Τα κηρύγματά του όμως και τα βιβλικά του μαθήματα προσέλκυσαν μερικούς Αθηναίους, στους οποίους συμπεριλαμβανόταν ο Καλοποθάκης, που υπήρξε μάρτυρας υπεράσπισης στη δίκη του Κιγκ.²⁰ Ο Καλοποθάκης ήταν που συγκέντρωσε ορισμένους από τους οπαδούς του Κιγκ και δημιούργησε την Πρώτη Ευαγγελική Εκκλησία των Αθηνών. Το 1871 η ομάδα προχώρησε στην ανέγερση αίθουσας για τη σύναξή της στις (τότε) ελεύθερες εκτάσεις απέναντι από την Πύλη του Αδριανού, κάτω από την Πλάκα, η οποία ανοικοδομημένη υπάρχει και λειτουργεί μέχρι σήμερα. Αυτό ήταν το κτήριο από το οποίο τον Νοέμβριο του 1895 είχε αφαιρεθεί η λέξη «ελληνική» από την αστυνομία, για να τοποθετηθεί ξανά μερικές εβδομάδες αργότερα κατόπιν εντολής δικαστηρίου.²¹

Ο γιος του Καλοποθάκη Δημήτριος, στυλοβάτης κι ο ίδιος της Πρώτης Ευαγγελικής Εκκλησίας, αποφοίτησε από το Harvard, δίδαξε ιστορία στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών και είχε διακεκριμένη καριέρα ως ανταποκριτής των *Times* του Λονδίνου στην Ελλάδα. Στη διάρκεια της πολυκύμαντης δεκαετίας του 1920 υπήρξε Γενικός Διευθυντής της Διεύθυνσης Τύπου του Υπουργείου Εξωτερικών, ενώ τιμήθηκε και παρασημοφορήθηκε από τις ελληνικές και βρετανικές κυβερνήσεις. Όταν πέθανε τον Ιούλιο του 1946, η νεκρολογία της εφημερίδας *Το Βήμα* τον ανέφερε ως διακεκριμένο δημοσιογράφο και κυβερνητικό αξιωματούχο, και «ονομαστό Έλληνα πατριώτη, που υπηρέτησε τα συμφέροντα της Ελλάδος».²² Απαντώντας σε άρθρο εφημερίδας που είχε χαρακτηρίσει την πίστη του «προτεσταντική πλάνη», ο Καλοποθάκης είχε γράψει:

Όπως η Ακρόπολις των Αθηνών ανέλαμψε με όλην την ωραιότητα και μεγαλοπρέπεια της αρχικής της μορφής, όταν απεμακρύνθησαν από αυτήν όλα τα μεσαιωνικά και τουρκικά κτίσματα, έτσι και η Εκκλησία των πατέρων μας θα φανή με όλην την αρχικήν αυτής αποστολικήν επιβολήν εις τα μάτια του κόσμου, όταν αφαιρεθούν όλα εκείνα τα πρόσθετα ανθρώπινα εντάλματα και θεσμοί που επεσώρευσαν οι αιώνες του σκότους και της αμάθειας επάνω στο λαμπρόν οικοδόμημα το οποίον εθεμελίωσαν αρχικώς τόσον στερεά οι απόστολοι με ακρογωνιαίον λίθον τον Ιησούν Χριστόν.

Είθε να μη βραδύνη να έλθη η ευλογημένη εκείνη ημέρα, κατά την οποίαν η Εκκλησία των πατέρων μας θα επανέλθη εις την απλότητα και καθαρότητα των αποστολικών χρόνων. . . Και τότε και ημείς οι Έλληνες Ευαγγελικοί Χριστιανοί θα επανέλθωμεν εις τους κόλπους της. . .²³

¹⁸ Δράγας, 90

¹⁹ Ό.π., 86-101. Για μια εξιστόρηση από έναν Αμερικανό σύγχρονο και έντονα επικριτικού του Κιγκ, βλέπε Charles K. Tuckerman, *The Greeks of Today* (New York, 1878), 211-17.

²⁰ Δράγας, 92.

²¹ Κυριακάκης 19.

²² Ό.π., 29.

²³ Ό.π., 31.

Με λίγα λόγια, ενώ επωφελήθηκαν από το έργο των Δυτικών ιεραποστόλων, οι Έλληνες Ευαγγελικοί δεν εμφανίστηκαν στο ελληνικό σκηνικό ως «ουρά» των ισχυρών ξένων εκκλησιών και οργανώσεων. Αντιπροσωπεύουν ένα πολύ μικρό αλλά αυτόχθονο κίνημα γνήσιων Ελλήνων που, διαμέσου διαφόρων περιστάσεων, κατέληξαν να πιστεύουν πως το πνευματικό τους καλό και η σωτηρία τους μπορεί να εξασφαλιστεί μέσω της απευθείας επικοινωνίας με τον Δημιουργό τους, κάτι για το οποίο η Βίβλος αποτελεί το μοναδικό όχημα. Ωστόσο η αναμορφωμένη τους πίστη συγκρούστηκε με την ιστορική και επικρατούσα έννοια της ελληνικότητας, που ορίζει την εθνική ταυτότητα με όρους της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Αντικατοπτρίζοντας τη στάση αυτή, ο βουλευτής Στέλιος Παπαθεμελής, αργότερα Υπουργός Δημόσιας Τάξης, τον Σεπτέμβριο του 1992 χαρακτήριζε το έργο των τηλεευαγγελιστών «αντιορθόδοξη και κατά συνέπεια ανθελληνική προπαγάνδα».²⁴

Οι Έλληνες Ευαγγελικοί σήμερα

Σήμερα υπάρχουν είκοσι οκτώ συναθροίσεις σε όλη την έκταση της χώρας (τα τέσσερα βρίσκονται στη μητροπολιτική περιοχή Αθηνών-Πειραιώς) που ανήκουν στη Γενική Σύνοδο της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας. Υπάρχουν επίσης τρεις εκκλησίες στις Ηνωμένες Πολιτείες και μία στη Γερμανία. Από την άποψη των τακτικών μελών, μαζί με τα παιδιά τους, η πολυπληθέστερη κοινότητα είναι αυτή της Κατερίνης, με περίπου 1.500 άτομα. Η εκκλησία αυτή συγκροτήθηκε από 120 οικογένειες προσφύγων από τη Μικρά Ασία, στις οποίες οι αρχές παραχώρησαν 1.650 εκτάρια γης για επανεγκατάσταση το 1923.²⁵ Εκτός από αυτήν, οι μεγαλύτερες εκκλησίες βρίσκονται στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Μικρές ομάδες και μεμονωμένοι Ευαγγελικοί, για τους οποίους δεν υπάρχουν αξιόπιστοι αριθμοί, μπορούν να βρεθούν παντού στην Ελλάδα.

Οι στατιστικές για τη θρησκευτική αυτή μειονότητα είναι ουσιαστικά ανύπαρκτες. Το 1928 η κρατική απογραφή ανέφερε 9.003 «προτεστάντες», ενώ στην απογραφή του 1951 (η τελευταία που αποτύπωνε θρησκευτική τοποθέτηση) ο αριθμός έπεφτε στους 6.859, δηλαδή το 0,1% του πληθυσμού. Μια δημοσιογραφική έκθεση του αθηναϊκού τύπου τον Δεκέμβριο του 1992 σχετική με τις θρησκευτικές ομάδες ανέφερε 12.000-15.000 «προτεστάντες» (που κατονομαζόταν ως το τρίτο επίσημα αναγνωρισμένο χριστιανικό δόγμα), από τους οποίους σύμφωνα με το δημοσίευμα η κύρια ομάδα ανήκε στην Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία με 5.000 άτομα, συμπεριλαμβανόμενων των παιδιών.²⁶ Οι υπόλοιποι πιθανόν να ανήκαν σε άλλες ομολογίες, μεταξύ των οποίων και οι Πεντηκοστιανοί, με τους πιο συντηρητικούς των οποίων οι Ευαγγελικοί διατηρούν ευγενική, αν και απόμακρη επαφή.²⁷ Οι Πεντηκοστιανοί, στο εσωτερικό των οποίων οι πεποιθήσεις και οι πρακτικές διαφέρουν ευρέως, θεωρούνται από τις Ορθόδοξες αρχές αίρεση (όπως οι Μάρτυρες του Ιεχωβά και οι Μορμόνοι) και σοβαρή απειλή για το έθνος, επειδή οι θρησκευτικές τους δραστηριότητες θεωρούνται προσπάθειες υπονόμευσης της εθνικής ενότητας των Ελλήνων. Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πηγές πιστεύεται ότι υπάρχουν περίπου είκοσι Πεντηκοστιανές εκκλησίες μόνο στην περιοχή το Αθηνών.²⁸ Οι δραστηριότητές τους θεωρούνται ουσιαστικά παράνομες. Οι συντάκτες της έκθεσης «Ελλάδα: θρησκευτική μισαλλοδοξία και διακρίσεις», που δημοσιεύθηκε το 1994 από την οργάνωση Ανθρώπινα

²⁴ *Εικόνες*, 16 Δεκεμβρίου 1992, 18.

²⁵ Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία Κατερίνης (Κατερίνη).

²⁶ *Ελευθεροτυπία*, 20 Δεκεμβρίου 1992.

²⁷ Επιστολή του Αιδ. Στέλιου Καλοτεράκη, 13 Δεκεμβρίου 1993, στο συγγραφέα.

²⁸ Καθημερινή, 6 Νοεμβρίου 1991.

και διακρίσεις», που δημοσιεύθηκε το 1994 από την οργάνωση Ανθρώπινα Δικαιώματα Χωρίς Σύνορα με έδρα τις Βρυξέλες, δίνουν έναν αριθμό 16.000-18.000 προτεσταντών, χωρίς να κάνουν τη διάκριση μεταξύ Ευαγγελικών και Πεντηκοστιανών.²⁹

Οποιαδήποτε κι αν είναι η προέλευση και οι πεποιθήσεις τους, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά θα πρέπει να θεωρηθούν διακριτοί από την οικογένεια των Διαμαρτυρόμενων εκκλησιών. Το δόγμα και οι κηρυγματικές τους τακτικές, για να μην αναφέρει κανείς τον ισχυρισμό τους ότι όλα τα ιστορικά χριστιανικά θρησκευματα (κυρίως η Καθολική Εκκλησία) έχουν αλωθεί από το Σατανά, τους διαχωρίζουν από το κύριο θέμα του παρόντος άρθρου. Ωστόσο, υπάρχει η ανάγκη να γίνει αναφορά σε αυτούς επειδή, όπως ήδη έχει υπονοηθεί, στο ελληνικό σκηνικό συχνά συγχέονται με τους Ευαγγελικούς, που υποφέρουν από αυτή την ανεπιθύμητη ταύτιση. Επιπλέον, εξυπηρετούν τους σκοπούς της επίθεσης με την κατηγορία του προσηλυτισμού, από την οποία οι Ευαγγελικοί προσπάθησαν να προστατευτούν με πολύ λίγη επιτυχία.

Δεν υπάρχουν επίσημοι διαθέσιμοι αριθμοί για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά στην Ελλάδα, αλλά σαφώς είναι πολυαριθμότεροι απ' όλους τους Έλληνες Διαμαρτυρόμενους, από τους οποίους είναι χωρισμένοι με ένα τοίχος αμοιβαίας απόρριψης. Ο αριθμός που δίνουν οι ίδιοι οι Μάρτυρες είναι 26.000.³⁰ Η θέση των Μαρτύρων στην Ελλάδα είναι μοναδική, επειδή οι αρχές δεν τους έχουν αναγνωρίσει ως «αναγνωρισμένη» θρησκεία προστατευόμενη από το Σύνταγμα και τον ποινικό κώδικα. Αυτό ισχύει παρά το γεγονός ότι το 1975 το Συμβούλιο Επικρατείας δέχθηκε τους Μάρτυρες του Ιεχωβά ως οπαδούς μιας «αναγνωρισμένης» θρησκείας που δικαιούται την προστασία του συντάγματος. Ωστόσο το 1983 ο Άρειος Πάγος τους χαρακτήρισε αίρεση, κάτι που σημαίνει στην πράξη ότι παραμένει σε ισχύ η θεώρηση των εκκλησιαστικών και πολιτικών αρχών. Όταν εγείρονται ερωτήματα, οι κρατικές αρχές πειθαρχούν στην Ορθόδοξη Εκκλησία, που αμετατόπιστα θεωρεί τους Μάρτυρες του Ιεχωβά αίρεση με μια εχθρότητα που δεν έχει απαλυνθεί με την πάροδο του χρόνου. Ως αποτέλεσμα, οι υπηρεσίες του κράτους δρουν ως όργανα θρησκευτικής μισαλλοδοξίας. Για παράδειγμα, όταν το 1989 οι Μάρτυρες υπέβαλλαν αίτημα ώστε οι λειτουργοί τους να απαλλαγούν από τη στρατιωτική θητεία (όπως οι λειτουργοί των «αναγνωρισμένων» θρησκειών), οι στρατιωτικές αρχές ζήτησαν γνωμάτευση από τη Διεύθυνση Θρησκευμάτων του Υπουργείου Παιδείας. Η απάντηση του Υπουργείου αποτελούνταν από την απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος που δήλωνε πως οι Μάρτυρες δεν είναι «ούτε αναγνωρισμένη θρησκεία ούτε ουσιαστικά θρησκεία, αλλά επιχείρηση με οικονομικούς και πολιτικούς σκοπούς».³¹

Σε δικαστική υπόθεση για την οποία εκδόθηκε απόφαση το 1991 στην Τρίπολη, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά υπέβαλαν μηνύσεις εναντίον ορισμένων ατόμων, τα οποία κατηγορούσαν για δημόσια και φραστική επίθεση εναντίον τους εξαιτίας των θρησκευτικών τους δραστηριοτήτων. Το δικαστήριο, συμβουλευόμενο σειρά «ειδημόνων» σε ζητήματα θεολογίας, απέρριψε τις κατη-

²⁹ «Ελλάς: Θρησκευτική Μισαλλοδοξία και Διακρίσεις», *Ανθρώπινα Δικαιώματα Χωρίς Σύνορα*, ΣΤ (1994) 2.

³⁰ *Ελευθεροτυπία*, 20 Δεκεμβρίου 1992. Σχετικά με πολύκροτη υπόθεση ενός Μάρτυρα του Ιεχωβά που δικάστηκε από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, βλ. Υπόθεση Κοκκινάκη κατά Ελλάδος (3/1992/348/421), Judgment, Στρασβούργο, 25 Μαΐου 1993.

³¹ *Ελευθεροτυπία*, 20 Δεκεμβρίου 1992.

γορίες, αποφαινόμενο ότι οι Μάρτυρες του Ιεχωβά «σε καμιά περίπτωση δεν μπορούν να θεωρηθούν αποδεκτή θρησκεία και συνεπώς δεν αποτελούν αντικείμενο φραστικής επίθεσης».³²

Δομή, δόγμα, δραστηριότητες

Οι Ευαγγελικές Εκκλησίες της Μικράς Ασίας είχαν υιοθετήσει το «κοινοτικό» σύστημα της αυτοδιοίκησης, σύμφωνα με το οποίο όλα τα μέλη, ενεργώντας ως μια δημοκρατικά κυβερνώμενη μονάδα, έλεγχαν τις υποθέσεις της εκκλησίας και επέλεγαν το λειτουργό τους, στα προσόνα του οποίου συγκαταλέγονταν η προσωπική ακεραιότητα και πίστη και η γνώση του Ευαγγελίου. Οι Ευαγγελικοί του ελληνικού κράτους ακολούθησαν ένα πιο δομημένο «πρεσβυτερικό» σύστημα, βασιζόμενο σε μια ιεραρχία εξουσιών: το συμβούλιο των πρεσβυτέρων και των λειτουργών των εκκλησιών μιας περιφέρειας, που με τη σειρά του ακολουθούσε τις κατευθυντήριες γραμμές μιας γεωγραφικά μεγαλύτερης γενικής συνόδου. Μετά την έλευση στην Ελλάδα των προσφυγικών εκκλησιών ιδρύθηκε η Πανελλήνια Ευαγγελική Ένωση (το 1924), που με την πάροδο του χρόνου ανέπτυξε διοικητική δομή συνδυάζοντας στοιχεία και των δύο παραδόσεων, κοινοτικής και πρεσβυτερικής.³³ Στην ουσία, ενώ επιδιώκουν πνευματική ενότητα και αλληλοϋποστήριξη, οι Ελληνικές Ευαγγελικές Εκκλησίες είναι ανεξάρτητες, αυτοσυντηρούμενες και αυτοδιοικούμενες οντότητες. Δεν αποτελούν κλάδο ξένων Προτεσταντικών Εκκλησιών. Εντάχθηκαν στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών κατά την ίδρυσή του το 1948, και υποστηρίζουν το Οικουμενικό Κίνημα.³⁴ Υπάρχουν σήμερα περίπου δεκαοκτώ με είκοσι χειροτονημένοι λειτουργοί (πολλοί από τους οποίους έχουν αποφοιτήσει από θεολογικά σεμινάρια του Ηνωμένου Βασιλείου), δεκάδες λαϊκοί ιεροκήρυκες και ευαγγελιστές, διανομείς της Βίβλου και περίπου 100 εκλεγμένοι πρεσβύτεροι.³⁵

Οι Έλληνες Ευαγγελικοί, ασπαζόμενοι το σύμβολο της Πίστεως της Νικαίας (325 μ.Χ.), τελούν δυο τελετές: το Βάπτισμα και τη Θεία Κοινωνία. Αποδέχονται ως αυθεντικό Ευαγγέλιο μόνο τις γραφές της Παλαιάς (39 βιβλία) και της Καινής Διαθήκης (27 βιβλία) και πιστεύουν πως μόνο η Βίβλος είναι «ο αληθινός και αναμφισβήτητος κανόνας πίστεως, που περιέχει όλα όσα απαιτούνται από τους χριστιανούς ώστε να σχηματίσουν σαφή και ορθή πίστη».³⁶ Θεωρούν την εκκλησιαστική «Παράδοση», στην οποία συμπεριλαμβάνονται ο σεβασμός στους κανόνες και τις τελετές, ως κάτι που δεν ανάγεται στο Χριστό και τους αποστόλους του, ενώ τα αντικείμενα ανθρώπινης κατασκευής όπως οι εικόνες αντιμετωπίζονται ως προϊόντα ανθρώπινης επινόησης, επηρεασμένα από τοπικές, πολιτικές και κοινωνικές τάσεις, ατομικές προκαταλήψεις και άγνοια. Σε αυτό διαφέρουν τόσο από την Ορθόδοξη όσο και από την Καθολική Εκκλησία, οι οποίες θεωρούν την «Παράδοση» θεόπνευστη και ισόκυρη με τα βιβλία της Βίβλου.

Στην πράξη οι Ευαγγελικοί πιστεύουν πως η αποστολή της εκκλησίας είναι να διαδώσει και να διανείμει το Ευαγγέλιο ως το μόνο μέσο της σωτηρίας διαμέσου του οποίου ο άνθρωπος ανακαλύπτει και κοινωνεί με τον Δημιουργό του ατομικά και άμεσα. Επιδιώκουν να μεταδώσουν το μήνυμα αυτό σε άλλους, κυρίως μέσω της καθημερινής τους διαγωγής, και του προσωπικού

³² *Περίληπτική Ιστορία*, 3. βλέπε επίσης Καταστατικός Χάρτης της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας (Θεσσαλονίκη 1971).

³³ Καταστατικός Χάρτης, Άρθρα 30, 24.

³⁴ *Περίληπτική Ιστορία*, 3.

³⁵ *Η Πίστις των Ελλήνων Ευαγγελικών* (Αθήνα), 21.

³⁶ *Η Πίστις*, 21-2.

παραδείγματος. Μεγάλη έμφαση δίνεται στη διδασκαλία του Ευαγγελίου και της σημασίας του για τους νέους, μέσω βιβλικών μαθημάτων και κατάλληλης αναψυχής. Σχετικά με αυτό λειτουργούν διάφορες θερινές κατασκηνώσεις όπου περί τα 500 παιδιά (και ορισμένες φορές οικογένειες ως σύνολο) συνδυάζουν τις διακοπές με τη θρησκευτική εκπαίδευση και τη λατρεία. Από τη δεκαετία του 1980 έχει επιδειχθεί μια αυξανόμενη φροντίδα για τα κοινωνικά προβλήματα και έχουν ξεκινήσει μικρά προγράμματα σε μεγάλες πόλεις για αλκοολικούς και χρήστες ουσιών.³⁷ Η εκκλησία της Κέρκυρας έχει πρόσφατα συνδυάσει το έργο ανθρωπιστικής περίθαλψης με τη θρησκευτική δραστηριότητα στη μετακομμουνιστική Αλβανία.³⁸

Μια θρησκευτική μειονότητα: προβλήματα και πραγματικότητες

Δεν είναι εύκολο να γενικεύσει κανείς με βάση τις εμπειρίες των Ευαγγελικών ως θρησκευτικής μειονότητας στην Ελλάδα. Κατά μέρος αυτό συμβαίνει επειδή κατά κανόνα δεν επιδιώκουν να ελκύσουν την προσοχή προς τον εαυτό τους, με συνέπεια τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν με τις αρχές συχνά να μη δημοσιοποιούνται. Οι συνθήκες έχουν αλλάξει με την πάροδο του χρόνου και υπάρχει μια αργή αλλά σταθερή βελτίωση στη στάση των κοσμικών αρχών, τουλάχιστον ως αρχή. Ανέκαθεν ήταν πολύ δυσκολότερο να είναι κανείς Ευαγγελικός στις μικρές πόλεις και τα χωριά παρά στα μεγάλα αστικά κέντρα. Τα περισσότερα μέλη της Εκκλησίας, των οποίων η κοινωνική, μορφωτική και οικονομική κατάσταση αποτελεί περίπου αντιπροσωπευτικό δείγμα του έθνους ως σύνολο, είναι σε θέση να διάγουν την επαγγελματική τους ζωή ανεμπόδιστα άσχετα από τη θρησκευτική τους τοποθέτηση. Οι εργοδότες τους και οι συνάδελφοι τους, και (στις πόλεις) πολλοί από τους γείτονές τους επίσης, δεν γνωρίζουν για τη θρησκεία τους ή δεν ενδιαφέρονται ιδιαίτερα γι' αυτό. Παρενθετικά, ο απαιτούμενος προσδιορισμός της θρησκείας κάποιου στις ταυτότητες έχει προκαλέσει έντονες συζητήσεις πρόσφατα και έχει εγείρει θεμελιώδη ερωτήματα νομικών αρχών. Η πρακτική (δηλαδή, της αναγραφής του θρησκευματος) καταδικάστηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ως παραβίαση του Άρθρου 9 της Ευρωπαϊκής Συνθήκης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων,³⁹ και το ζήτημα αναμένεται να αποτελέσει σημείο τριβής μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ελλάδας τα προσεχή χρόνια.⁴⁰ Ωστόσο, αν ως απλοί πολίτες οι Έλληνες Ευαγγελικοί δεν αντιμετωπίζουν σε γενικές γραμμές προβλήματα στην καθημερινή τους ζωή, ως ασκούντες την πίστη τους είναι βέβαιο πως υποφέρουν από τις συνέπειες.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το Σύνταγμα του 1975 (άρθρο 13.2) παρέχει προστασία ελευθερίας της λατρείας σε όλες τις «αναγνωρισμένες» θρησκείες. Αλλά παρότι οι Ευαγγελικοί, ως Διαμαρτυρόμενοι, θεωρούνται «αναγνωρισμένη» θρησκεία, οι λειτουργοί και οι λαϊκοί ευαγγελιστές τους συχνά συναντούν προσκόμματα με τη συνταγματική απαγόρευση του «προσηλυτισμού». Η αρχική απαγόρευση στόχευε στην υπεράσπιση της επικρατούσας Ορθόδοξης Εκκλησίας από απώλειες των πιστών της σε άλλες θρησκείες. Από την άλλη πλευρά, το Σύνταγμα του 1975 διατηρεί την απαγόρευση του «προσηλυτισμού» ως προστασία του ατομικού δικαιώματος της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης έναντι προσπαθειών μεταστροφής με αυτά που ο ποινικός κώδικας τιτλοφορεί ως «παράνομα μέσα». Με την αλλαγή αυτή εξυπακούεται ότι η εν λόγω απαγό-

³⁷ *Περίληπτική Ιστορία*, 3-4.

³⁸ Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία Κερκύρας, Έκθεση αλβανικού έργου για το έτος 1991.

³⁹ Λοβέρδος, «Προσηλυτισμός», στην Ελευθεροτυπία, 20 Δεκεμβρίου 1992.

⁴⁰ *Καθολική*, 16 Νοεμβρίου 1993.

ρευση του προσηλυτισμού ισχύει για όλες τις θρησκείες, και κατά συνέπεια είναι δίκαιη και αμερόληπτη. Ωστόσο, επειδή η έννοια των «παράνομων μέσων» δεν προδιαγράφεται από το νόμο, εναπόκειται στα δικαστήρια να αποφασίσουν τι στην πραγματικότητα αποτελεί προσηλυτισμό. Ορισμένες δικαστικές δημόσιες συζητήσεις επί του ζητήματος αυτού θυμίζουν θεολογικές αντιλογίες του Μεσαίωνα. Μεταξύ των πρακτικών τις οποίες τα ελληνικά δικαστήρια χαρακτήρισαν ως «παράνομα μέσα» είναι η ταχυδρόμηση βιβλίων, η «επιδέξια ερμηνεία» του Ευαγγελίου, και η αναντιστοιχία ανάμεσα στο επίπεδο της μόρφωσης αυτού που κηρύττει και του ακροατή.⁴¹ Όπως ήδη αναφέρθηκε, ακόμα και η υπόσχεση του Παραδείσου μπορεί να οδηγήσει σε κατηγορίες προσηλυτισμού. Κάτω από αυτές τις ιδιόζουσες συνθήκες πολλές από τις θρησκευτικές προσπάθειες των Ευαγγελικών μπορούν να θεωρηθούν, και πράγματι καταδικάζονται, ως προσπάθειες προσηλυτισμού. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι υποκινητές των κατηγοριών και των μηνύσεων είναι οι κατά τόπους Ορθόδοξες αρχές και οι λαϊκοί οπαδοί τους.

Σύμφωνα με τους «αναγκαστικούς νόμους» που χρονολογούνται από τη δικτατορία του Μεταξά, αλλά που παραμένουν σε ισχύ και σήμερα (ειδικά ο 1363/38, όπως τροποποιήθηκε στον 1672/39), η ανέγερση και λειτουργία ενός εκκλησιαστικού κτηρίου οποιασδήποτε θρησκείας απαιτεί την επίσημη άδεια που εκδίδεται από την «αρμόδια αναγνωρισμένη αρχή» και το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Η αίτηση για μια τέτοια άδεια πρέπει να συνοδεύεται από λεπτομερειακές πληροφορίες αναφορικά με τη θρησκευτική ομάδα που την υπέβαλε. Η μη κατονομαζόμενη «αρμόδια αρχή» είναι στην πραγματικότητα η τοπική αστυνομία και η τοπική Ορθόδοξη Εκκλησία, που σχεδόν ως πρακτική ρουτίνας προσπαθεί να εμποδίσει την παροχή άδειας. Το 1982 ο Πανελλήνιος Ευαγγελικός Σύνδεσμος προέβη σε έκκληση προς την εθνική κυβέρνηση για την ανάκληση των νόμων αυτών, διαμαρτυρόμενος για το ότι «σε σχεδόν όλες τις περιπτώσεις η Ορθόδοξη εκκλησιαστική αρχή δεν επέτρεψε την ανέγερση . . . και οποιαδήποτε άδεια δόθηκε τελικά κατέστη δυνατή μετά την προσφυγή των ενδιαφερομένων στο Συμβούλιο Επικρατείας».⁴² Στην απάντησή του, που δόθηκε δύο χρόνια αργότερα, το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων απέρριψε το αίτημα, ισχυριζόμενο ότι οι εν λόγω κανονισμοί παροχής αδειας δεν παραβιάζουν το Σύνταγμα και στην πραγματικότητα αποσκοπούν στην υποβοήθηση και προστασία των ετεροδόξων.⁴³

Πέρα από το πρόβλημα της χορήγησης άδειας για την ανέγερση εκκλησιών, το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων απαιτεί τακτικά από τις Ευαγγελικές εκκλησίες να υποβάλλουν λεπτομερειακές εκθέσεις για τις δραστηριότητές τους. Για παράδειγμα, μια εγκύκλιος του Ιουλίου του 1979 απαιτούσε τις ακόλουθες πληροφορίες «το συντομότερο δυνατό»: ακριβή διεύθυνση του χώρου λατρείας, τηλέφωνο «όπου μπορούμε να σας βρούμε», πλήρες όνομα του τωρινού ποιμένα, τίτλους των περιοδικών και άλλων εντύπων της επιμέλειας της Εκκλησίας, ονόματα άλλων οργάνωσεων, συλλόγων ή σχολείων που λειτουργούν υπό την Εκκλησία. Η εγκύκλιος κατέληγε με την υπόμνηση ότι «οποιαδήποτε αλλαγή στη διεύθυνση του ποιμένου σας απαιτεί την έ-

⁴¹ Λοβέρδος, «Προσηλυτισμός».

⁴² Πανελλήνιος Ευαγγελικός Σύνδεσμος, επιστολή 24 Αυγούστου 1982 προς τον Πρωθυπουργό και τους Υπουργούς Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Υπουργείων Προεδρίας και Δικαιοσύνης, υπογεγραμμένη από τους Αιδ. Στέλιο Καλοτεράκη και Αιδ. Απόστολο Δ. Μπλιάτη.

⁴³ Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, 070.1Α3/110, 11 Ιουλίου 1984.

γκρισή μας».⁴⁴ Ορισμένες φορές αξιωματούχοι της ασφάλειας με πολιτικά καταφθάνουν απροειδοποίητα ζητώντας πληροφορίες για την εκκλησία.⁴⁵ Και το φθινόπωρο του 1993 ο αθηναϊκός τύπος ανέφερε την ύπαρξη μιας απόρρητης έρευνας για ετερόδοξους Έλληνες που είχε αναληφθεί από την Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών (ΕΥΠ). Αυτή περιλάμβανε ονόματα, διευθύνσεις, τηλέφωνα και πληροφορίες προσωπικών οικονομικών στοιχείων και τραπεζικών λογαριασμών των ποιμένων τους, που όπως φαίνεται ήσαν κάτω από παρακολούθηση ρουτίνας.⁴⁶

Κατά περιόδους οι θρησκευτικές μειονότητες, συμπεριλαμβανομένων των Ευαγγελικών, έχουν κατηγορηθεί για έλλειψη πατριωτισμού. Στις δεκαετίες του 1940 και του 1950 μια κατηγορία που συχνά εκτοξευόταν κατά των Ευαγγελικών ήταν ότι δεν είχαν επιδείξει επαρκή αντίθεση προς το «σλαβοκομμουνισμό». Οι αστυνομικές αρχές στην Πιερία ανέφεραν κάποτε ότι, τον καιρό που η περιοχή βρισκόταν υπό τον έλεγχο του ΕΛΑΣ, οι «Ευαγγελικοί» αιρετικοί κήρυτταν πως ο κομμουνισμός δεν καταδιώκει την «Ευαγγελική Εκκλησία». Δεδομένης της ολοκληρωτικής απόρριψης του κομμουνιστικού δόγματος από τους Ευαγγελικούς ως αθεϊστικού παραλογισμού, θα μπορούσε κανείς να διερωτηθεί σχετικά με τα κίνητρα που βρίσκονται πίσω από μια παρόμοια αναφορά.⁴⁷

Τέλος, υπάρχει μια έμμονη υποψία ότι οι Ευαγγελικοί, καθώς και μέλη άλλων θρησκευτικών μειονοτήτων, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται οι Καθολικοί, αποκλείονται συστηματικά από ευαίσθητες κυβερνητικές θέσεις. Τον Δεκέμβριο του 1992 ένας Ευαγγελικός εκπρόσωπος στην Αθήνα, ενώ αρνήθηκε την ύπαρξη σοβαρών προβλημάτων ανάμεσα στην εκκλησία του και τις κρατικές αρχές, πρόσθεσε: «υπάρχουν ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες για το ότι συνεχίζει να παραμένει σε ισχύ μια οδηγία για τον αποκλεισμό των Ευαγγελικών από ορισμένους τομείς των δημόσιων υπηρεσιών: το στρατό, την αστυνομία, την εκπαίδευση».⁴⁸

Πρόκειται για ένα είδος υποψίας που είναι φανερό πως πολύ δύσκολα θα μπορούσε κανείς να αποδείξει ή διαψεύσει. Ωστόσο υπάρχουν ορισμένες σοβαρές ενδείξεις ότι πράγματι έχει εκδοθεί παρόμοια οδηγία. Σε επιστολή που δημοσιεύθηκε στον εβδομαδιαίο *Οικονομικό Ταχυδρόμο* (30 Δεκεμβρίου 1993) ο επιστολογράφος αποκάλυψε ότι, έχοντας ολοκληρώσει τη στρατιωτική του θητεία ως γιατρός τάγματος (αλλά δίχως να προαχθεί στο βαθμό του εφέδρου αξιωματικού, που είναι η συνηθισμένη πρακτική για γιατρούς στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις), τα έγγραφα απόλυσής του ανέφεραν τη διαγωγή του ως «καλή». Όταν διαμαρτυρήθηκε, ο διοικητής του τάγματος ισχυρίστηκε πως αυτός απλά συμμορφώθηκε με απόρρητη διαταγή του Γενικού Επιτελείου σύμφωνα με την οποία όλοι οι Ευαγγελικοί, άσχετα από την απόδοσή τους, θα έπρεπε να έχουν διαγωγή «καλή». Μετά από προσφυγή του για το ζήτημα αυτό στο Συμβούλιο της Επικρατείας, κλήθηκε στο αστυνομικό τμήμα της περιοχής του (που διαχειρίζεται τα έγγραφα κλήσης των εφέδρων), όπου του ανακοινώθηκε ότι έχει ληφθεί εντολή για την αλλαγή των εγγράφων απόλυσής του, με αλλαγή του βαθμού διαγωγής από «καλή» σε «άριστη».

⁴⁴ Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, 070.1/Α/1637, 9 Ιουλίου 1979, υπογραφής Κ. Αθανασιάδη.

⁴⁵ Ελεύθερη Ευαγγελική Εκκλησία Θεσσαλονίκης, καταγγελία από Δρα Δημοσθένη Κατσάρκα προς τη Διεύθυνση ασφάλειας, Θεσσαλονίκη, 10 Ιουνίου 1991.

⁴⁶ *Καθολική*, 16 Νοεμβρίου 1993.

⁴⁷ *Ελευθεροτυπία*, 20 Δεκεμβρίου 1992.

⁴⁸ *Ο.π.*

Είναι δύσκολο να υποθέσει κανείς ότι επρόκειτο στην πραγματικότητα για μεμονωμένη περίπτωση, τη στιγμή που υπάρχουν παρόμοιες με την προηγούμενη ατεκμηρίωτες αναφορές παρόμοιας μεταχείρισης. Αξίζει όμως να αναφερθεί μια εντελώς διαφορετική εμπειρία. Το 1955, όταν ένας Ευαγγελικός κληρωτός ζήτησε την αλλαγή του θρησκευτικού του προσδιορισμού από «Χριστιανός/Ορθόδοξος» σε «Χριστιανός/Ευαγγελικός» στα στρατιωτικά του έγγραφα, συνάντησε άρνηση με προσβλητική γλώσσα η οποία, μεταξύ άλλων, αμφισβητούσε την ελληνικότητά του. Όμως μερικούς μήνες αργότερα, έχοντας επαναλάβει ενώπιον της εξεταστικής επιτροπής τη θρησκευτική του τοποθέτηση, στάλθηκε στη σχολή αξιωματικών, μαζί με έναν άλλο ευαγγελικό. Με το διορισμό του, του δόθηκε η ανώτατη έγκριση πρόσβασης σε «άκρως απόρρητα έγγραφα» των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων και του ΝΑΤΟ, και διορίστηκε στο Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης, όπου υπηρέτησε ως διερμηνέας σε άκρως ευαίσθητες διασκέψεις με αξιωματούχους του ΝΑΤΟ. Με την απόλυσή του, με τις καλύτερες συστάσεις και διαγωγή «άριστη», προσλήφθηκε στο Γραφείο Τύπου του Υπουργείου παρά τω Πρωθυπουργώ, όπου στα καθήκοντά του συμπεριλήφθηκε η υπηρεσία ως διερμηνέας δικαστηρίου στη δίκη του Αμερικανού αεροπόρου που σκότωσε τον στρατηγό Στέφανο Σαράφη, τον άλλοτε διοικητή του Ε-ΛΑΣ, σε τροχαίο ατύχημα (η κυβέρνηση ανησυχούσε ότι οι κομμουνιστές θα χρησιμοποιούσαν τη δίκη για προπαγανδιστικούς σκοπούς).⁴⁹

Συμπεράσματα

Η Ελλάδα είναι σήμερα μια αρκετά σταθερή δημοκρατική κοινωνία, το Σύνταγμα και το δικαίκο σύστημα της οποίας παρέχει, ως αρχή, ατομικά στον κάθε πολίτη προστασία έναντι της θρησκευτικής δίωξης εκ μέρους των κρατικών αρχών. Ως μέλη «αναγνωρισμένης» θρησκείας, οι Έλληνες Ευαγγελικοί βρίσκονται σε πολύ καλύτερη θέση σε σχέση με άλλες θρησκευτικές μειονότητες που δεν προσδιορίζονται με τον τρόπο αυτό. Όμως παραμένει ένα θεμελιώδες πρόβλημα, που συμβολίζει το χάσμα ανάμεσα στη θεωρία και την πρακτική. Παρότι οι περισσότεροι Έλληνες δεν το υπολογίζουν καθόλου, υπάρχει ένα χαρακτηριστικό της ελληνικής δημόσιας ζωής και πολιτισμού που την ξεχωρίζει από όλες τις άλλες δυτικές δημοκρατικές κοινωνίες. Σε κάθε κρατική εκδήλωση η θέση τιμής παραχωρείται στον Ορθόδοξο κλήρο, που αντιμετωπίζεται ως το ιερό σύμβολο της ταυτότητας και του πνεύματος του έθνους. Σε επίσημες τελετές πρόεδροι της δημοκρατίας, πρωθυπουργοί, η κυβέρνηση, στρατηγοί και άλλοι εκπρόσωποι του κράτους συμπεριφέρονται ωσάν η ανώτατη εξουσία για όλα τα ελληνικά πράγματα να πηγάζει από το θεσμό που εκπροσωπείται από το πρόσωπο με το μαύρο ράσο. Η ιστορική εξήγηση για όλα αυτά είναι παρά πολύ καλά γνωστή, όπως και η υπηρεσία της Ορθόδοξης πίστης στη διαφύλαξη του ελληνικού έθνους. Ο συμβολισμός όμως διαιωνίζει ταυτόχρονα και την ιδέα ότι η ελληνικότητα είναι συνώνυμη με την Ορθοδοξία και ότι η Εκκλησία στέκει υψηλότερα από την πολιτική εξουσία. Κι όσο η Ορθόδοξη Εκκλησία συνεχίζει να θεωρεί τις θρησκευτικές μειονότητες ως παρείσακτους στην αποκλειστική της περιοχή, η θέση των παρόμοιων μειονοτήτων, συμπεριλαμβανομένων των Ευαγγελικών, θα παραμένει επισφαλής. Όσο τα κρατικά όργανα δρουν ως παθητικά –και κάποτε ενεργητικά– εργαλεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, οι θρησκευτικές μειονότητες στην Ελλάδα δεν θα απολαμβάνουν πλήρη προστασία των θρησκευτικών τους ελευθεριών. Όσο ο πολιτική κουλτούρα της χώρας ταυτίζει την εθνική ταυτότητα και την προσωπική αφοσίωση στο κράτος με μια συγκεκριμένη Εκκλησία, οι θρησκευτικές μειονότητες

⁴⁹ Η περίπτωση από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, είναι του συγγραφέα.

θα συνεχίζουν να θεωρούνται λιγότερο γνήσιοι Έλληνες. Και όσο το έθνος αισθάνεται ανασφαλές ή κατατρεγμένο, ο παροξυσμός του εθνικισμού θα καθυστερεί οποιαδήποτε πρόοδο προς μια γνήσια θρησκευτική ελευθερία.

Όπως ήδη έχει υπονοηθεί, η κουλτούρα αυτή που υποτάσσει την εθνική ταυτότητα σε κριτήρια που ορίζονται από την επικρατούσα Εκκλησία φέρνει την Ελλάδα σε πορεία σύγκρουσης με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Αν η Ελλάδα υποστηρίζει ειλικρινά το περιεχόμενο και τις προεκτάσεις των συμφωνιών του Μάαστριχ, θα πρέπει να ευθυγραμμιστεί με τους εταίρους της σε ποικίλα ζητήματα, μεταξύ των οποίων και η θρησκευτική ελευθερία. Θα πρέπει να καλλιεργήσει μια πλουραλιστική κοινωνία από όλες τις απόψεις, στην οποία να συμπεριλαμβάνονται τα ζητήματα της θρησκευτικής πίστης, και να μετατρέψει το μύθο του διαχωρισμού Εκκλησίας και κράτους σε πραγματικότητα. Για να συμβεί αυτό, δυο βασικές αλλαγές είναι απαραίτητες. Πρώτον, η συνταγματική απαγόρευση του προσηλυτισμού θα πρέπει να ακυρωθεί, καθιστώντας αδύνατο για τα δικαστήρια να δρουν ως εργαλεία της επικρατούσας Εκκλησίας. Θα πρέπει κάποτε να έλθει το πλήρωμα του χρόνου όπου οι Ορθόδοξες αρχές θα ανέχονται στην Ελλάδα το πλήρες μέτρο της θρησκευτικής ελευθερίας από το οποίο οι ίδιες επωφελούνται στο δυτικό κόσμο. Με δεδομένο την κατάσταση που περιγράφηκε στις σελίδες αυτές, είναι πραγματικά ειρωνικό για τους Ορθόδοξους ιεράρχες να δηλώνουν ότι «το καθήκον τους στη Βόρεια Αμερική δεν περιορίζεται στις υπηρεσίες τους προς τις μεταναστευτικές και εθνικές κοινότητες, αλλά στο κέντρο του βρίσκεται το ιεραποστολικό καθήκον να αποκτήσουν οπαδούς ανάμεσα στα έθνη του Καναδά και των Ηνωμένων Πολιτειών».⁵⁰ Δεύτερον, το εθνικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα θα πρέπει να περιλαμβάνει το απλό μάθημα ότι, παρά το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων είναι Ορθόδοξοι, δεν απαιτείται από κανένα να είναι Ορθόδοξος για να είναι καλός Έλληνας. Οι αλλαγές αυτές είναι δυνατές, εφόσον υπάρχει η πολιτική βούληση και η ηγεσία που θα τις επιφέρει. Δεν θα ήταν όμως ρεαλιστικό να πιστέψει κανείς ότι τέτοιου είδους ηγεσία υπάρχει σήμερα στην Ελλάδα.

Κείμενο εισήγησης σε συνέδριο του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης το 1994. Δημοσιεύτηκε στο βιβλίο *Minorities in Greece. Aspects of a plural society*, με γενικό επιμελητή έκδοσης τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης κ. Richard Clogg (London: Hurst & Co., 2002). Αναδημοσιεύεται κατόπιν ευγενικής αδείας του συγγραφέα και του επιμελητή. Την μετάφραση από το αγγλικό έκανε ο Γεώργιος Τασιόγλου.

Ο Ιωάννης Ο. Ιατρίδης σπούδασε στην Ελλάδα, στην Ολλανδία και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Υπηρέτησε στο Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας και στο Γραφείο Τύπου του Πρωθυπουργού (1955-58). Είναι καθηγητής διεθνούς πολιτικής στο Κρατικό Πανεπιστήμιο του Κοννέτικατ, και έχει διδάξει μαθήματα σχετικά με τη σύγχρονη Ελλάδα στα πανεπιστήμια Χάρβαρντ, Γέιλ, Πρίνστον και στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης. Μεταξύ άλλων έχει δημοσιεύσει τα εξής: *Το Τρίγωνο των Βαλκανίων: γέννηση και πτώση μιας συμμαχίας διαμέσου των ιδεολογικών συνόρων* (1968), *Εξέγερση στην Αθήνα: ο ελληνικός κομμουνιστικός δεύτερος γύρος 1944-1945* (1972), *Αναφορές του πρέσβη Μακβέη: Ελλάδα 1933-1947* (1980), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940: ένα έθνος σε κρίση* (1981), και *Η Ελλάδα στο σταυροδρόμι: ο εμφύλιος πόλεμος και η κληρονομιά του* (1995). Σήμερα ασχολείται με την Ελλάδα στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

Το κείμενο αναδημοσιεύεται κατόπιν αδείας από το περιοδικό Αστήρ της Ανατολής.

⁵⁰ *New York Times*, 9 Δεκεμβρίου 1994, έμφαση του συγγραφέα.